

“HAKLISIN AMA ...” HAKKINDA BİR MÜLAHAZA

Muharrem BALCI, 29 Kasım 2025

GİRİŞ

Hukukla meşgul olanların öncelikli amacı, hukukun, toplumun kılcal damarlarına kadar yaygınlaştırılmasıdır. Bu amaca ulaşabilmek için de yapılacak iş, temel hukuk terimi ve kavramlarımızın, iç ve dış etkilerden uzak kalarak gerçek anlamlarını tespit etmek ve önerilerde bulunmaktır.

Bu makalede, toplumumuzda sık rastlanan bir yanlış anlamaya ve uygulamaya dikkat çekmek üzere “haklısın” kabulü incelenecektir. İncelemede öncelikle ‘hak’ kavramı, sonrasında da hakkı teslim anlamında sözlü ve fiili kabulü incelenecektir. Karşındakinin haklı olduğunu onaylamak için kullanılan “*haklısın*” sözcüğü, muhatabın sözünün veya yaptığı yorumun ya da savunduğu görüşün doğru veya geçerli olduğunu kabul etmek anlamına gelmektedir.

Örnek verirsek:

- Bir tartışmada:
"Evet, bu açıdan bakınca haklısın. Ben düşünmemiştim bunu."
- Bir itiraz karşısında:
"Bu konuda haklısın, gerçekten haksızlık olmuş."
- Bir fikir paylaşımında:
"Dediğin çok mantıklı, haklısın."

Kelime kökeni Arapçadaki ‘hak’ tır. Doğru, tek doğru; gerçek, tek gerçek, âdil anlamlarına gelir. Bu haliyle mutlaklık ifade eder.

- "-lı" eki, sahiplik (haklı = hakkı olan) anlamı katar.
- "-sın" eki ise ikinci şahıs zamiri (sen) için kullanılır.

Bu haliyle "haklısın" = "sen hak sahibisin" veya "sen doğru söylüyorsun" anlamına gelir.

Bir de “sen bilirsin” demek vardır ki bu da bir nevi belâyı def etmek anlamında kullanılır ki buna hakkı teslim etmek anlamı yüklenmez.

Vakti zamanında, buğdayın evde yıkanıp, güneşte kurutulup, değirmende öğütüldüğü o günlerde köyün birinin yakınlarında bir değirmen varmış. Çevre köyün halkı da

buğdaylarını götürür; o değirmende öğütürmüş. Ama ne var ki, o değirmenlerin tozundan çok, kavgası eksik olmazmış.

Kimi “Ben önce geldim!” der, kimi “Benim buğdayım az, çabuk bitsin!” diye diretirmiş.

Değirmenci de inatçı mı inatçı; “Benim dediğim dedik!” kimseye eyvallah etmeyen biriymiş...

Bir gün, köyün birinde bir adam, evdeki buğdayı çuvala doldurmuş, atmış hayvanın sırtına, düşmüş değirmen yoluna.

Yol uzun, düşünce bol... Endişe gani...

“Değirmene varırım ama ya buğdayı öğütemezsem?” diye iç çeker, kaygılanırmış.

Tam o sırada, yolda nur yüzlü, ak sakallı bir ihtiyârla karşılaşmış.

Adam anlatmış dertli dertli:

“Orada her gün kavga, gürültü... Kimin sırası belirli değil. Ne yapsam da buğdayı öğütebilsem bilmiyorum” demiş...

İhtiyâr gülümsemiş, sakalını sıvazlamış:

“Evladım, sen orada kim sana sataşırса sataşsın, kim ne derse desin hiç tartışma.

Sadece ‘Sen bilirsın...’ de gerisine karışma.”

Adam bu sözü kulağına küpe etmiş.

Değirmene varınca yine aynı manzara:

Toz duman, gürültü, tartışma...

O, bir kenara çekilip başlamış beklemeye. Bir süre sonra değirmenci gelmiş yanına;

“Ne bakıyon öyle hemşerim?” demiş.

Adam naif bir edayla “Buğday öğüteceğim,” demiş.

Değirmenci hemen başlamış söylenmeye:

“Bugün çok işim var!... Sıra dolu, yarına kadar yetişmez!” deyince...

Adam sakın bir ses, yüzünde tebessüm: “Sen bilirsın...” demiş.

Değirmenci bir an durmuş. Aldığı cevap karşında biraz da şaşkın, sessizce adamın çuvalını sırtlamış, buğdayı değirmene boşaltmış.

Biraz sonra diğer müşteriler başlamış söylenmeye;

“Yahu o bizden sonra geldi, niye onun buğdayını öğütüyorsun? demişler.

Değirmenci gülmüş:

“Valla o bana ‘Sen bilirsin’ dedi. Ben de bildiğimi yapıyorum!” demiş.

O günden sonra değirmenle ilgili bir tartışma olsa;” Sen Bilirsin Dersen Değirmende Kavga Olmaz” demişler...

İşte buna haklısın anlamı yüklenmez. Vaziyeti idare kabilinden, yumuşak söz, yılanı delikten çıkarır gerekçesiyle söylenir. Bunun konumuzdaki “hak” ve “hakkın teslimi” ile ilgisi yoktur. Ancak toplumda genellikle bu şekilde algılanıp söylendiğinden, burada önem atfedilmiştir.

Her ne kadar hak konusunda kitabi bilgi yukarıda ifade edildiği gibi olmakla birlikte, kişiler, mutlak gerçeği kabul anlamında muhatabının sözünü *haklısın* diyerek onaylarken, söz konusu hakkın gereğini yerine getirmemekte, onaylamasının herhangi bir kıymeti ve sorumluluğu olmamaktadır. Bir başka ifadeyle ‘sen bilirsin’e dönüşmektedir. Bunu bir kasıt olarak görmek yerine bir bilgi ve bilinç eksikliği olarak görüp aydınlatma görevi de aydınlarımıza düşmektedir.

Bu makalede öncelikle genel geçer sayılan seküler düşünce oluşumunun kabullendiği şekilde hak kavramı üzerinde durulacak ve seküler düşüncenin hak kavramına atfettiği değer incelenecektir. Bilahare İslâm düşünce oluşumunda hak kavramının yeri ve sözle hakkı teslim ifadesinin bağlayıcılığı izah edilmeye çalışılacaktır.^(*)

Sağlıklı bir hukuk mantığının oluşabilmesi için öncelikle kavramların sağlıklı bilinmesi ve içselleştirilmesi gerekir. Hukukun temel kavramları olarak sadece hak kavramını bilmek ve adlandırmak yeterli olmamaktadır. Hak kavramıyla et ve tırnak gibi olan ve hepsi de hak kavramına râci olan, hak kavramının, anlamından hiza alan adâlet-özgürlük ve meşrûiyet kavramları üzerinde durulacaktır.^(**)

(*) Makalede, yararlandığımız önemli kaynak, Muharrem BALCI, HUKUKUN YAYGINLAŞTIRILMASINA NOTLAR -I, Ankara, Adalet Yayınevi, 2022.

(***) Okuyucu, geçmiş dönemlerdeki yazılarımızda kavramsal **çözümlemelerin** sıkça tekrarlanmasının sebebini merak edecektir. İnsan zihni kavramlarla düşünebildiğinden kavramsal **çözümlemeleri** önemsemekteyiz. Özellikle de genç hukukçuların hukukun temel kavramları üzerinde çokça durması ve önemsemesinin hukukun üretilmesinde ne derece yararlı olabileceğini göstermek istiyoruz. M. Balcı

KAVRAMSAL ÇÖZÜMLEME

Hak Kavramının Epistemolojisi

Epistemoloji, bilginin doğasını, kökenini ve sınırlarını inceleyen felsefe dalıdır. Bilgi kuramı olarak da adlandırılır. Kavramların anlamı, bilinebilirliği ve hangi temeller üzerine temellendirildiği sorunlarıyla ilgilidir. Hak kavramının epistemolojisi de hakların ne olduğu, nasıl bilinebileceği ve hangi temeller üzerine inşâ edildiği sorularını ele alır. Bu, felsefi bir inceleme alanı olduğu kadar, bilgi kuramı, metafizik, ahlâk felsefesi, hukuk, siyaset kuramı ile de ilgilidir.

İnsanlığın varoluşundan itibaren yürürlükteki hukukun (pozitif hukuk) üstünde ve ötesinde değişmez, mutlak, genel geçerliliğe haiz bir adâlet peşinde koşmuştur. Bunun karşısında otorite ve egemen güçler, hukuk ve adâletin kendi (görece) dünya görüşlerinden ibaret olduğunu ileri sürerek baskı yapmıştır.

Bireylerin belirli durumlarda nasıl davranması ya da davranmaması gerektiğini belirleyen hukuk kuralları, tarih boyunca değişik biçimlerde ortaya çıkmıştır. Bazı düşünürler, hukukun her toplumda kural koymaya yetkili kimselerce konulmuş olan “*pozitif*” kurallardan oluştuğunu öne sürmüştür. Bazıları da pozitif hukuk kurallarının uyması gereken “*üstün, genel ve değişmez kurallar*”ın bulunması gerektiğini savunmuştur. Bu düşünürler, pozitif hukuklara öncülük edecek ideal bir hukukun bulunduğunu ileri sürer. Bu da Tabii Hukuk Görüşü (Öğretisi) dır.¹

1. Hakların Tanımı ve Temeli

Seküler düşünce oluşumunda hakların tanımı ve temelinde iki tür hak esas alınır: Doğal haklar ve pozitif haklar...

Doğal Haklar: Hakların insan doğasından kaynaklandığı ve insanın varoluşundan bağımsız olarak var olduğu görüşüdür. John Locke'un, özgürlük ve mülkiyet hakkını doğal haklar olarak görmesi bu kabildendir.

Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta vardır. Doğal Hukuk Öğretisi savunucularının, ideal bireylerden oluşan ideal bir toplumda var olan veya olması gereken hukuku savunmasından değil; aksine pozitif hukukun uyması gereken üstün (*aşkın*) hukuk kurallarının var oluşundan söz etmekteyiz.

¹ Niyazi ÖKTEM, *Tabii Hukuk Dersleri*.

Burada bir noktayı daha belirtmek gerekiyor. Doğal hukuk ilkelerine göre düzenlenmiş bir hukuk sistemine “*olması gereken hukuk*” adını verirsek, bu olması gereken hukuka uymayan bir hukukun, hukuk sayılmaması gerektiği anlamına gelmez. Öyle bir hukuk, yine hukuktur. Ancak onun, kötü, amacına uygun düşmeyen bir hukuk olduğu söylenebilir.²

Tabii hukukun birçok tanımından yola çıkarak genel bir tarif yapılırsa:

Tabii Hukuk: *Bir ülkede belirli bir devrede yürürlükte olan hukuk kurallarının üstünde yer aldığı, insan tabiatında saklı olduğu, toplumun o günkü meselelerine en uygun, en âdil çözümleri önerdiği ileri sürülen, olanı değil olması gerekeni deneyimleyen, bu nedenle, pozitif hukuk kuralları üstünde yönetici bir rol oynaması, kabul edilen hukuktur.*

Tabii Hukuk Öğretisinin temel ilkeleri, doğuştan kazanılan (tabii) haklar varsayımdır, zaman ve mekânla bağlı değildir. Bu haklar, adâlet kavramı içinde yer almakta ve eşitlik, özgürlük, kardeşlik esasları üzerinde temellenmektedir. Formül şudur: *Adâletin içeriğini eşitlik düşüncesi oluşturur. Gerçek eşitlik, özgür ortamda anlam ifade eder.*³

Bu durumyla tabii haklar, “*devredilmesi ve vazgeçilmesi mümkün olmayan*” temel hak ve hürriyetler olarak belirir. Tabii haklar, hukuk kavramının “*ahlâkî özünden*” kendiliğinden çıkarılır.

Tabii hukuk anlayışı, bireyin kendi iç dünyasından, yani “*yaradılışından*” gelmektedir. Hangi inanç sistemine sahip olursa olsun, tüm düşünürler, tabii hukuk öngörüsünün insanın yaradılışında var olduğunu kabul eder. Bu öngörünün sonucu olarak ifade edilen tabii hakların göreceli/izâfi/rölatif olup olmadığı tartışmalıdır. Varlığı ve pozitif hukukun üstünde olan kuralları oluşturduğu tartışma konusu değildir. Özellikle de pozitif hukukun ortaya koyduğu düzenlemelerin kişileri tatmin etmemesi durumunda tabii hakların önemi ve tabii hukukun gerekliliği öne çıkmaktadır. Özellikle de adâlete uygunluk ölçütü, pozitif hukukun tabii hukuk kurallarına göre düzenlenmesi gerekliliğini ortaya çıkarır.

Tabii haklar kuramı ve tabii hukuk öğretisi, bireyin özgürlüğünü sağlayan bilgi ve araçların başka bireylerle iş birliği yapılmadan elde edilmesinin olanaksız oluşundan yola çıkan mantıksal işlemlerle birlikte değerlendirildiğinde⁴ tabii hukukun en sonunda bir pozitif hukukun doğmasına neden olacağı kuşkusuzdur.

² Vehbi HACIKADİROĞLU, *Doğal Hukuk Sorunu*,

³ Niyazi ÖKTEM, a.g.m.

⁴ Vehbi HACIKADİROĞLU, a.g.m.

Batı'nın seküler hukuk tarihi, işte pozitif hukukla tabii hukuk arasındaki bu mantıksal ilişkilerden meydana gelmektedir.

Burada tartışmanın ana eksenini, pozitif hukukun tabii hukuk kurallarına uygunluğundan ziyade, tabii hukuk kurallarının kavramsal olarak içeriği, kapsadığı alanlar, kavramların ve kuralların görelî/izâfî/rölatif (kişiyeye göre değişken) olup olmadığı, pozitif hukuk kuralları ile oluşturulacak hukuku ne suretle etkileyebileceği gibi konular oluşturacaktır.

Pozitif (Kişisel) Haklar: Günümüz Pozitivist Hukukunu doğuran ve geliştiren *Kişisel Haklar Öğretisi* 'ne göre ise insan sadece birey değil, toplumun da bir parçası, üyesidir. Hakları ve yükümlülükleri, ilişkide olduğu toplum içinde ve toplum tarafından belirlenir.

Artık tabii hukuk ve pozitif hukukun kavramlarını eleştirel bakışla da olsa incelemeye çalışalım.

HAK – HUKUK

Hakk, Arapça bir kavramdır. Lûgat itibarıyla asıl olan, sabit olan, doğru olan, adâlet, herkesin meşrû iktidarı, bir şey üzerinde malikiyet, emek, pay ve din gibi anlamlara sahiptir ve tüm bu anlamlar, insanla ilişkilidir. Dikkat edilirse, hakkın yukarıda verdiğimiz anlamları, “*kesinlik*”, “*doğruluk*” ve “*genellik*” içerir. Bu yönüyle Hak kavramı değerlendirildiğinde, herkes tarafından aynı şekilde değerlendirilmesi gereken bir kavramla karşı karşıyayız.

Bir başka ifadeyle kişiden kişiye değişmesi mümkün olmayan, herkes tarafından benimsenen, kabul edilen bir kavramdan bahsetmekteyiz. Önüne geldiği herhangi bir kavramın doğruluğunu, gerçekliğini, olması gerekeni ifade ettiğini kabul etmekteyiz.

Bununla birlikte, hakların ve yükümlülüklerin, -veriliş gayesine uygun olup olmamasının değerlendirilmesi yapılmaksızın-, belirli bir sistem içinde bireylere sunulması ve yaptırımlarla korunmaya alınması, bir hukuk sistemini ortaya koymaktadır ki buna bazen **hukuk**, bazen de **hukuk sistemi** denilir. Bu anlamda hak,

“*Bireye (kişiyeye) çıkarlarını karşılamak amacıyla hukuk düzeninin tanıdığı ihtiyâr(yapmama gücü) ve irâde(yapma gücü) ya da hukuksal güç*”

olarak da tanımlanmaktadır.⁵ Bu yönüyle bakıldığında hakkın bir hukuk sistemi yönünden geçerliliği ve kabulü söz konusudur.

⁵ İsmet SUNGURBEY, *Hak Nedir*

İnsan, doğuştan belirlenmiş hak ve özgürlüklere sahip olan bir var olandır. Kişilik ise hukuk sisteminin bireye verdiği değerdir. İnsanı ‘kişi’ olarak ele aldığımızda ortaya önemli bir sorun/tartışma çıkmaktadır: “Haklar, yasa koyucunun korumayı uygun gördüğü çıkarlarla ilgili olup bunlara ilaveten, gelenek ve göreneklerin belirlediği moral haklar mı eklenecektir, yoksa insanın doğasından gelen özelliklerin, korunmasını zorunlu kıldığı birtakım haklar da var mıdır?”⁶

Bu sorunun cevabı aranırken incelenmesi gereken önemli nokta, insanın hangi yönden ele alınacağı konusudur. İnsanı birey veya kişi olarak iki ayrı şekilde değerlendirmek, Batılı Hukuk Öğretilerinde iki farklı görüşü ortaya çıkarmıştır. Birincisi, insanı (bireyi) temele alan “*Tabii Hukuk*” görüşü, ikincisi insanı, toplumun bir parçası ve toplum tarafından belirlenen bir değer (kişi) olarak kabul eden “*Kişisel Haklar*” görüşü. Yukarıda bu iki görüşün temel esasları özetle verilmeye çalışıldı.

“*Tabii Hukuk Öğretisi*”ne göre; birey, hak sahibidir ve özgürdür. Özgürlüğü hak sahipliğinden de önce gelir ve doğustandır. O halde, bireyin hak sahipliği tanınmalı, özgürlük durumu hukuksal forma kavuşturulmalıdır.⁷ Bu görüş, tarih boyunca var olagelmiş, fakat uygulama alanını çok zor bulabilmiştir. Fransız Devrimi ile ‘*Tabii Hukuk Öğretisi*’nin toplumlara olanca gücüyle yayıldığı ve etkili olduğu⁸ ileri sürülse de topluma hâkim olan burjuva sınıfının haklarının teminat altına alınmasıyla bu etki ortadan kaldırılmış, Fransız Devrimi’nin göz boyayıcılığı, insanı bir “kişi” olarak tanımlamakla son bulmuştur.

Ayrıca Tabii Haklar Öğretisi, temel hak ve özgürlükler anlayışında sadece akli temel almasıyla ve hakları sadece insanın salt özgürlük alanı içinde değerlendirmesiyle, bireyler ve toplumlar arasında gereken değerini bulamamış, temel hak ve özgürlükler de bu nedenle uzun zamana yayılan mücadeleleri gerekli kılmıştır.

Günümüz Pozitivist Hukukunu doğuran ve geliştiren *Kişisel Haklar Öğretisi*’ne göre ise, insan sadece birey değil, toplumun da bir parçası, üyesidir. Hakları ve yükümlülükleri, ilişkide olduğu toplum içinde ve toplum tarafından belirlenir. Bir başka ifadeyle bireylerin hakları, ödevlerinin karşılığı olarak tanımlanır. Ancak bu görüş de eleştirilmektedir:

“*Kişisel*” bakış açısına göre, hak ancak toplum içinde doğabilir. İnsanı birey olarak değil de hukukun tanımladığı bir değer olan “kişi” olarak ele aldık mı, artık insana doğuştan bir takım

⁶ Vehbi HACIKADİROĞLU, “*Haklar Ve Ödevler*”.

⁷ M. Semih GEMALMAZ, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, s.315.

⁸ İlhan F. AKIN, *Temel Hak Ve Özgürlükler*, s.109.

haklar tanımının da hiçbir anlamı kalmaz.(...) Kişinin insan hakları adına ileri süreceği her istek, devletin imkânlarıyla sınırlanmıştır. Bir hakkın doğal olarak ileri sürülebilmesi, o hakkı karşılayacak imkânlarla bağlandı mı, geleneksel anlamda bir haktan söz edilemez.”⁹

Tarihi seyir içinde, hakların toplum/devlet imkânları ile sınırlı olabileceği yaklaşımını ihtiva eden kişisel bakış açısı, zamanla daha ileri gitmiş, birbirine zıt düzenlemeler ve birbiriyle çelişkili uygulamalarla, hak ve hürriyetlerin çok kolay kısıtlanabileceği hukuk dışı düzenlemelere “*meşrûiyet kazandırmaya*” yaramıştır.

Pozitivist bir öğretisi olan “Kişisel Haklar” görüşü, tabii haklar kavramını yıkmış, ancak onun yerini alacak yapıcı bir düşünce ortaya atamamış, özgürlüğün kökünü sadece iktidarda görmekle, özgürlükler bakımından tehlikeli olabilecek bir yola sapmıştır.¹⁰ Buna karşılık insanların fitratında yaşayan “Tabii Hukuk”, devletlerce yeterince benimsenmemiş, fakat bireyin düşünmeye başlamasından bu yana kişiliğinde saklanmış ve geliştirilmiştir.¹¹

Başlangıçta,

“insanın birey olarak yaşayabilmesi veya toplumdışı kalabilmesi mümkün olamayacağından, toplumun kurallarına uymak zorunda olduğu”

görüşünden yola çıkılarak günümüzde,

“Toplumun kurallarını, temsilcisi olan devlet düzenler ve dolayısıyla bireylerin temel hak ve hürriyetleri, devletin kendine yüklediği yükümlülüklerin karşılığı olarak tanıdığı kadardır”

anlayışına gelinmiştir.

“Hakları, ödevlerin karşılığı olarak tanımlama eğilimi de yine yerleşik inançların etkisi altında ortaya çıkan yanlış bir görüştür. Bireyin hiçbir ödev karşılığı olmadan, yalnızca insan oluşundan gelen hakları bulunduğu gibi, karşılığında hiçbir hak beklemeden, yalnızca insan olduğundan yerine getirmek zorunda olduğu ödevleri de vardır. Bu hak ve ödevlerin neler olduğunu ve uygulamanın nasıl olması gerektiğini belirlemek de bireyin özgürlük alanı içindedir.”¹²

Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi, hakların birtakım ödevler karşılığında tanınabileceği/tanımlanabileceği anlayışında, özgürlüklerin gerçek anlamda var oluşundan

⁹ İlhan F. AKIN, a.g.e., s. 111

¹⁰ İlhan AKIN, a.g.e., s.113

¹¹ Ahmet MUMCU, *İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri*, s. 7.

¹² Vehbi HACIKADİROĞLU, a.g.m.

bahsetmek mümkün değildir. Bu yaklaşım sonucunda, kılık-kıyafetten özel hayata, siyasî haklardan medenî hayata kadar tüm alanlar devletin düzenleme sahasına girmiştir.

Pozitif Hukukta hakların kaynağı, toplumsal ve hukuki bir düzendir. Hukuk sistemlerinin oluşturduğu haklar, belirli bir toplumun normlarına bağlıdır. Toplumu da devlet temsil ettiğine göre haklar, **devletin verdiği kadar**.

Epistemolojik Sorun: Hakların kaynağı neye dayanır? Hakların, doğal mı yoksa toplumsal mı olduğunu bilmenin yöntemi nedir? Bu tartışma seküler düşünce oluşumuna bağlı olarak günümüze kadar tartışıl gelmiş ancak doğal haklar kuramının savunucularının doğal/tabii hukuku bir düzen olarak oluşturamadığından pozitif hukuka alanı devretmiştir. Fakat pozitif hukuk da en temelde doğal hakların peşindedir ve idealize ettiği doğal haklardır. Salt doğal haklarla bir hukuk düzeni oluşturulamadığından doğal haklar bireysel olarak bireylerin içinde bir uhde ve ideal olarak kalmıştır.

Hakların Varoluşsal Durumu

Haklar, somut var olanlar mıdır, yoksa soyut kavramlar mı? Bu soruya verilen yanıt, epistemolojik yaklaşımları etkiler. Örneğin, eğer haklar, doğal fenomenler olarak görülüyorsa bunlar hakkında bilgi edinmek, insan doğasını ve evrensel ahlâk ilkelerini incelemeyi gerektirir. Kadim bir tartışma olarak “*hukuk mu ahlâkı, ahlâk mı hukuku önceler?*” sorununu burada incelemeyeceğiz ancak bu sorunun cevabı hukukta (hak ve adâlet) sabitlik ve görelilik bağlamında önemli bir açılım olmaktadır.

Hakların Bilgisine Nasıl Ulaşılır?

Bu konuda genellikle üç tür yaklaşım görülmektedir.

Rasyonalist Yaklaşım: Hakların bilgisine akıl yoluyla ulaşılabilceğini savunur. Bu görüş, hakların evrensel bir ahlâk düzenine dayandığını öne sürer.¹³ Hukuk felsefesi açısından bu, “hak nedir?”, “hangi haklara sahibiz?” gibi soruların yanıtının yalnızca toplumsal gözleme değil, aklın evrensel ilkelerine dayandırılabilceği anlamına gelir. Rasyonalistlere göre “yaşama hakkı” ya da “özgürlük hakkı” gibi temel ilkeler, herhangi bir tarihsel düzenlemeden önce aklın kendisine apaçıktır.

¹³ Aktif Zekâ. *Rasyonalizm ve Temsilcileri*. <https://aktifzeka.com/rasyonalizm-ve-temsilcileri/>

Empirist Yaklaşım: Deneye dayalı olarak elde edilen verilerle veya gözlemlerle desteklenen bilgi veya yaklaşımı ifade eder. Hukukta empirist yaklaşım, hakların tarihsel, kültürel ve toplumsal bağlamlar içinde gözlemlenmesi gerektiğini savunur.¹⁴

Hermenötik Yaklaşım: Hakların bilgisine, onların anlamının tarihsel ve kültürel bağlamda yorumlanmasıyla ulaşılabileceğini ileri sürer.¹⁵

Hak Kavramı ve Dil

Hakların epistemolojisi, dil ve anlam çalışmalarıyla da ilişkilidir. Bir toplulukta, "hak" kavramının nasıl anlaşıldığı, bireylerin hakları nasıl ifade ettiği ve bu kavramın uygulamada nasıl işlediği önemlidir.

Dilsel farklar, hakların epistemolojik olarak anlaşılmasında zorluklar yaratabilir. Özellikle seküler düşünce oluşumu ile İslâm düşünce oluşumu arasında önemli ayrıntılar vardır. Bu konuya ileride değinilecektir.

Hakların Normatif Boyutu

Haklar, yalnızca "olanı" değil, "olması gerekeni" de ifade eder. Bu normatif boyut, hakların epistemolojik olarak nasıl temellendirileceği sorusunu gündeme getirir.

Bir hak iddiasının doğruluğu nasıl belirlenebilir? Evrensel haklar fikri, kültürel görelilikle nasıl bağdaşır? Burada da hakların evrenselliği – yerelliği, mutlaklığı ve göreliliği konuları tartışma konusu olabilmektedir.

Haklar ve İdeoloji

Hakların epistemolojisi, ideolojik etkilerden bağımsız değildir. Liberalizm, sosyalizm, feminizm gibi ideolojiler, hak kavramını farklı şekillerde yorumlar.

İdeolojik yaklaşımların, hakların bilgisine ulaşma sürecini nasıl şekillendirdiği önemli bir tartışma alanıdır. Tam da burada ideoloji tanımına ihtiyaç vardır ki haklar ve ideoloji konusu kavranabilsin.

¹⁴ Nazime BEYSAN, *Hak Kavramının Hukuk Felsefesi Açısından Analizi*, file:///C:/ sers/USER/Desktop/ Nazife%20Beysan.pdf

¹⁵ Jale KARAKAŞ, *Hermeneutik ve Hukuk*, <https://hfsa-sempozyum.com/wp-content/uploads/2019/02/HFSA12-Karakaş.pdf>

İdeoloji, hayat ve kâinatı izah sadedinde tekerci düşüncedir ve hayatı ve kâinatı en iyi izah iddiasında sistemli düşünceye denir. Her ideolojinin hak tanımı ve uygulamaya dönük belirlemeleri farklı olabilir. Bu ideolojinin tekerciliğinde mündemiçtir.

Hakların Epistemolojik Eleştirisi

Postmodern ve eleştirel kuramlar, hak kavramının evrenselliğini sorgular. Özellikle Michel Foucault ve Jacques Derrida gibi düşünürler, hakların iktidar ve söylemle ilişkisini çözümler.

Bu bağlamda, hakların bilgisi bir iktidar ilişkisi olarak mı görülmelidir?

Sonuç itibarı ile hak kavramının epistemolojisi, hakların var oluşu, temeli, bilgisine ulaşılma yöntemleri ve normatif doğruluğu üzerine geniş bir düşünsel sorgulama alanıdır. Felsefi yaklaşımlar, bu sorulara farklı yanıtlar sunarak hakların doğası ve anlamı üzerine zengin bir tartışma zemini oluşturur. Açıklıkla görülmektedir ki seküler düşüncede hak kavramına verilen anlamların tamamı görelilik taşımaktadır.

Burada konunun açıklanmasında önemli bir soru ortaya çıkmaktadır:

- Bir hak iddiasının doğruluğu nasıl belirlenebilir? Evrensel haklar fikri, kültürel görelilikle nasıl bağdaşır?

Hakların Evrenselliği ve Göreliliği

Evrensel Haklar: Evrenselliğin dayandığı argüman, insan doğasının ortak olduğu varsayımına dayanır. Kültürel farkları ve bu farkların oluşturduğu öznel tecrübeleri görmemezlikten gelerek bütün insanlığı kapsamına alacak tasarımların mümkün olduğunu iddia eder.¹⁶ İnsan hakları belgeleri, bildirgeler, sözleşmeler genellikle evrensellik anlayışıyla/iddiasıyla hazırlanmaktadır.

Görelilik: Tüm değerler ve uygulamaların kültüre göre şekillendiğini ileri sürer, bu nedenle de hiçbir evrensel değer var oluşunu kabul etmez.¹⁷ Postmodern kuramlar, hakların kültürel bağlamlara göre değişebileceğini savunur. Bu durumda hakların bilgisi, kültürel bağlamların incelenmesini gerektirir. Örneğin, Batı merkezli insan hakları söyleminin, başka kültürel değerleri ne ölçüde temsil ettiği tartışmalıdır.

Görelilik anlamında birkaç görüşe kısaca değinmek gerekirse:

¹⁶ Esra DEMİR, İnsan Hakları Bağlamında Evrensellik ve Kültürel Rölativizm Çatışması, Y. Lisans Tezi. <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/42045.pdf>

¹⁷ Esra DEMİR, İnsan Hakları Bağlamında Evrensellik ve Kültürel Rölativizm Çatışması, Y. Lisans Tezi. <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/42045.pdf>

Foucault, hakları, bir iktidar ve söylem meselesi olarak görür. Haklar, bireylerin özgürlük alanlarını tanımlamak kadar onları disipline eden bir araç da olabilir.¹⁸

Derrida, hak kavramını yapıbozuma tâbi tutarak, "hak" söylemlerinin kendi içindeki çelişkilerini ve sınırlarını ortaya koyar. Özellikle, bir hakkın evrensel ilân edilmesi, genellikle başka bir kitlenin dışlanması içerdiğini iddia eder. Yapıbozum(dekonstrüktivizm), kültürel referanslardan kendini bağımsız kılmayı amaçlar. Evrenselleştirilmiş aşkın bir gösteren olarak konumlandırılan insan hakları kavramını ne kimsenin tamamen karşı çıkabileceği ne de içinde barındırdığı metafizik temelin tamamen kabullenilebileceği bir yerde tutar.¹⁹

Feministlerde hak kavramı, cinsiyetçi bakış açısıyla inşâ edilmiştir. Feminist epistemoloji, hakların toplumsal cinsiyet dinamikleri çerçevesinde yeniden tanımlanmasını savunur. Feminist yazar İngeborg Bachmann, “yeni bir dil olmadan yeni bir dünya yaratılamaz”, der.²⁰ Bu haliyle feminizm de yapıbozumcudur.

Hakların Pratik/Pragmatik Epistemolojisi

Hakların bilgisi, yalnızca kuramsal değil, aynı zamanda uygulamalı bir meseledir. Bir hakkın var olduğunu bilmek, onun kullanılabilirliği ile de ilişkilidir. Örneğin, yasal olarak bir hak tanınsa bile, bu hakkın uygulamada nasıl işlediği (örneğin, ayrımcılık veya erişim sorunları nedeniyle) epistemolojik bir soru oluşturur. Bu durumda kişiler, muhataplarının doğrularını bir yandan doğrularken kötü uygulamaların etkisinde kalarak “ama” diyebilmektedir. Halbuki hak veya doğru, tektir, alternatifi yoktur. Uygulamanın yeknesak olması, hakkın ve hakkı dile getirenin sorunu değildir. Konuyu incelemeye çalışmamızın temelinde işte bu “haklısın ama ...” sorunsalı yer almaktadır.

Tartışma Alanını Genişletmek İçin Sorular

1. Evrensel haklar, ideolojik bir araç mıdır yoksa ahlâkî bir zorunluluk mu?
2. Hakların toplumsal bağlamlarda değişebilirliği, onların epistemolojik güvenilirliğini nasıl etkiler?

¹⁸ Esen YÜCELSPAHIU, *Michelfoucault - Foucaultcu iktidar, Söylem ve özne kavramları*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1497179>

¹⁹ Elifsu TANYERİ, *Derrida'da Yaşanın Dekonstrüksiyonu: Hak Sahibi Özne Ve Sorumlu Biricik'i Düşünmek*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/484077>

²⁰ Fatma İrem ÇAĞLAR, *Feminist Perspektiften İnsan Hakları*, <https://hfsa-sempozyum.com/wp-content/uploads/2019/02/HFSA7-Çağlar-min.pdf>

1. Evrensel Haklar: İdeolojik Bir Araç mı, Ahlâkî Bir Zorunluluk mu?

Evrensel haklar, tüm bireyler için geçerli olduğu iddia edilen hakları ifade eder. Ancak bu iddia hem ideolojik hem de ahlâkî bağlamda tartışmalıdır.

a) Evrensel Hakların Ahlâkî Temeli

Doğal Hukuk Yaklaşımı: Evrensel haklar, insan doğasına veya evrensel ahlâkî ilkelere dayanır. Örneğin:

- İnsan onuru, yaşam hakkı gibi değerler evrensel olarak kabul edilir.
- Bu hakların geçerliliği, insanın doğası gereği sahip olduğu "değer"e dayandırılır. Kant'ın, insanı "amaç olarak görmek" ilkesi bu fikrin temel taşlarından biridir.

Uygulama Zorunluluğu: Evrensel haklar, uluslararası düzeni sağlamak ve insan haklarını korumak için bir zorunluluk olarak sunulur. Örneğin, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, tüm bireyler için ortak bir norm oluşturmayı amaçlar.

b) Evrensel Haklar ve İdeoloji

Evrensel haklar, ideolojik bir araç olarak da görülebilir. Bu, iki temel eksenle tartışılır:

Kültürel Hegemonya: Evrensel haklar iddiası, Batı merkezli bir açıyı küresel düzlemde yaygınlaştırma aracı olabilir. Örneğin, bireysel haklar vurgusu, topluluk temelli kültürlerle aykırı düşebilir. Örneğin, "LGBT aktivizmi" genellikle topluluk temelli kültüre aykırılık teşkil etmektedir.

Güç İlişkileri: Evrensel haklar söylemi, güçlü devletlerin zayıf toplumlar üzerinde baskı kurmasına hizmet edebilir. İnsan hakları ihlalleri gerekçesiyle yapılan müdahaleler, bu tür bir söylemin araçsallaştırılmasına örnek gösterilebilir (örneğin, genelde askeri müdahaleler, özelde demokrasi getirme iddiaları ile müdahaleler).

Postkolonyal Eleştiri: Postkolonyal terimi, emperyal güçlerin sömürge topraklarından çekildiği dönemden hemen sonraki zamanı belirtmek için zaman zaman kullanılır. Evrensel haklar, sömürgecilik sonrası dönemde Batı'nın normlarını dayatma girişimi olarak eleştirilir. Bu bağlamda, "evrenselliği", farklı kültürlerin değerlerini göz ardı eden bir ideolojik hegemonya olarak da okuyabiliriz. Burada Edward Said'in *Oryantalizm* adlı eserinde, Batı tasvirleri ve Doğu çalışmaları için kullanılan bir sanat tarihi terimi olan *oryantalizm* teriminin tanım ve çağrışımlarını geliştirdiğini hatırlayabiliriz. Said'e göre "Batı", Avrupalıların Orta Doğu, Hint Yarımadası ve genel olarak Asya halklarının kendini ayrı halklar ve kültürler olarak

ifade etmelerini ve temsil etmelerini engellemelerine olanak tanıyan "Doğu" kültürel kavramını yarattı. Böylece oryantalizm, Batı dışı dünyayı "Doğu" olarak bilinen homojen bir kültürel varlığa indirgedi ve bir araya getirdi. Dolayısıyla, sömürgeci emperyalizmin hizmetinde olan “biz - onlar” oryantalist paradigması, Avrupalı akademisyenlerin Doğu Dünyası'nı, üstün ve ilerici, rasyonel ve medeni bir Batı Avrupa'nın aksine, aşağı ve geri, akıl dışı ve vahşi olarak temsil etmelerine olanak sağladı.²¹

c) Ahlâkî Zorunluluk ve Görelilik İkilemi

Evrensel hakların ahlâkî bir zorunluluk olarak kabul edilmesi, evrensel ahlâkın mümkün olup olmadığı sorusunu gündeme getirir:

Eğer haklar kültüre göre değişiyorsa evrensel bir ahlâktan söz etmek mümkün mü?

Ancak haklar, tamamen bağlamsal/kendi bağlamında/görece kabul edilirse, temel insani değerlerin savunulması nasıl mümkün olur? Bu sorular, ayrı ayrı cevaplanması gereken sorular ancak çalışmanın boyutları düşünülerek burada soru işareti olarak kalacak.

2. Hakların Toplumsal Bağlamlarda Değişebilirliği ve Epistemolojik Güvenilirlik

Hakların toplumsal bağlamlarda değişmesi, hak kavramının epistemolojik olarak güvenilirliğini sorgulayan birçok soruyu gündeme getirir.

a) Hakların Göreliliği

Kültürel Görelilik: Haklar, farklı kültürlerde farklı biçimlerde yorumlanır ve uygulanır. Örneğin, Batı toplumlarında bireysel haklar vurgulanırken, bazı Asya kültürlerinde topluluk hakları önceliklidir.

Kadın hakları veya ifade özgürlüğü gibi kavramlar, yerel geleneklere göre farklı anlamlar kazanabilir.

Zaman İçinde Değişim: Haklar tarihsel süreçte dönüşüm geçirir. Örneğin, kölelik 18. ve 19. yüzyılda meşrû kabul edilirken, günümüzde evrensel olarak bir insan hakkı ihlâli olarak görülmektedir. Bu değişim, hakların nesnel bir temele mi yoksa toplumsal ihtiyaçlara mı dayandığı sorusunu ortaya çıkarır. Ancak hak kavramına verilen görece değer, köleliğin farklı tezahürlerle devam ettiğini gösteriyor.

²¹ <https://en.wikipedia.org/wiki/Postcolonialism#:~:text=%C3%87a%C4%9Fda%C5%9F%20tarihte,%20bir%20terim%20olarak,belirtmek%20i%C3%A7in%20zaman%20zaman%20kullan%C4%B1%20C4%B1r.>

b) Epistemolojik Güvenilirlik Sorunu

Haklar, toplumsal bağlama göre değişiyorsa bir başka ifade ile görelî olarak algılanıyorsa, bunların evrensel bir bilgi nesnesi olarak kabul edilmesi imkânsız hale gelir.

Hakların Normatif Temelleri: Evrensel hakların epistemolojik temeli, çoğu zaman tartışmalı hale gelir. Hakların bilgiye dayalı evrensel normlar mı yoksa yerel bağlamların ürünü mü olduğu net değildir.

Hakların Tarihsel ve Sosyolojik İnşâsı: Eğer haklar tarihsel ve toplumsal bağlamların ürünü ise bu onların geçerliliğini bağlam dışı durumlarda sorgulanabilir kılar.

c) Hakların Göreliliği ile Evrenselliğini Uzlaştırma Çabası

Asgari Evrensellik İlkesi: Farklı kültürlerde kabul görebilecek ortak bir "asgari haklar" çerçevesi oluşturma girişimleri yapılabilir. Örneğin, yaşama hakkı veya işkence yasağı gibi haklar genelde kültürel bağlamlardan bağımsız olarak kabul görür.

Çoğulcu Yaklaşım: Evrensel haklar söylemi, yerel bağlamlara uyumlu olacak şekilde yorumlanabilir. Örneğin, İslâm ülkelerinde insan hakları, Şeriat'ın temel ilkeleriyle uyumlu bir şekilde yeniden formüle edilmektedir.

d) Hakların Pragmatik İşlevi

Hakların toplumsal bağlamlarda değişebilir olması, onların uygulamadaki değerini azaltmayabilir. Aksine, bu durum hakların değişen toplumsal koşullara uyum sağlamasına olanak tanır. Ancak, bu değişim süreci hakların epistemolojik tutarlılığını zedeleyebilir. Örneğin: Toplumun bir dönemde ahlâkî saydığı bir hakkı, başka bir dönemde ahlâksız veya geçersiz bulması veya tam tersine ahlâksızlık olarak kabul edip uyguladığı bazı davranışları ahlâkî sayması ve uygulaması, bu hakların objektif bir bilgi nesnesi olmasını zorlaştırır.

SONUÇ

Yukarıdaki başlıklar altında yapılan inceleme, hakların hem ahlâkî hem de epistemolojik boyutlarının birbiriyle sıkı bir ilişki içinde olduğunu gösterir. Evrensel hakların ahlâkî ve ideolojik çerçevelerle sorgulanması, hakların toplumsal bağlamlarda değişebilirliğiyle daha da karmaşık hale gelir. Bu iki boyut arasındaki gerilimi çözmek, hakların felsefe ve uygulamalarında daha esnek ve kapsayıcı yaklaşımlar gerektirir.

Buradan hareketle hakların göreliliği konusundaki görüşümüzü sabitlemek anlamında temel hak ve özgürlüklerin insanlık tarihinde evrensel kabul edildiğini, “sana – bana, şu topluma - ulusa göre” hak kabulünün, hakların varoluşuna ve epistemolojisine aykırı olduğunu tespit edebiliriz. Aksi halde hakların göreliliğini kabullenmiş oluruz ki bu durumda tarihin her devresinde yaşandığı gibi statükonun sahibi ve koruyucuları tarafından, kamusal alan dayatmalarından da yola çıkılarak toplumun bir kısmı “ya sev - ya terk et” sözü ile cezalandırılır. Nitekim çok yakın tarihimizde 28 Şubat sürecinde bu örnek yaşanmıştır.

Yine özellikle küresel ifsad projelerinin dayatılmasının ilk sıra örneği “bağımlılaştırarak köleleştirme”de de hak söylem olan bağımlılıklarla mücadeledeki “hukuk bağlamı/söylemi” karşısında “haklısın ama ...” karşı konuluşunun, hak temelli yaklaşımla ilişkisi tam tersine olarak, hakkın gündemden çıkarılması hatta tanınmaması/ihlâli söz konusu olmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmet MUMCU, *İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri*, s. 7.

AKIN İlhan F., *Temel Hak Ve Özgürlükler*, s.109.

BALCI Muharrem, *HUKUKUN YAYGINLAŞTIRILMASINA NOTLAR -I*, Ankara, Adalet Yayınevi, 2022.

BEYSAN Nazime, *Hak Kavramının Hukuk Felsefesi Açısından Analizi*, file:///C:/Users/USER/Desktop/Nazife%20Beysan.pdf

ÇAĞLAR Fatma İrem, *Feminist Perspektiften İnsan Hakları*, <https://hfsa-sempozyum.com/wp-content/uploads/2019/02/HFSA7-Çağlar-min.pdf>

DEMİR Esra, *İnsan Hakları Bağlamında Evrensellik ve Kültürel Rölativizm Çatışması*, Y. Lisans Tezi. <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/42045.pdf>

GEMALMAZ M. Semih, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, s.315.

KARAKAŞ Jale, *Hermeneutik ve Hukuk*, <https://hfsa-sempozyum.com/wp-content/uploads/2019/02/HFSA12-Karakaş.pdf>

ÖKTEM Niyazi, *Tabii Hukuk Dersleri*.

SUNGURBEY İsmet, *Hak Nedir*

TANYERİ Elifsu, *Derrida'da Yasanın Dekonstrüksiyonu: Hak Sahibi Özne Ve Sorumlu Biricik'i Düşünmek*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/484077>

<https://en.wikipedia.org/wiki/Postcolonialism#:~:text=%C3%87a%C4%9Fda%C5%9F%20tarihte%20bir%20terim%20olarak,belirtmek%20i%C3%A7in%20zaman%20zaman%20kullan%C4%B1%C4%B1r>

Aktif Zekâ. *Rasyonalizm ve Temsilcileri*. <https://aktifzeka.com/rasyonalizm-ve-temsilcileri/>